

A lakosság és a költségvetés

Elvonás — juttatás — redisztribúció

Muraközy László

A tanulmány célja a lakosság (a háztartások) és a költségvetés közötti kapcsolatok makroszintű vizsgálata. Az elemzés során a magyar adatokat és a belőlük levonható következtetéseket lehetőség szerint összehasonlítottam a nemzetközi tapasztalatokkal, tekintettel arra, hogy bizonyos redisztribúciós eszközöket a tőkésországok gyakorlatából kívánunk átemelni, az ottani pozitív hatásokkal indokolva ezt. Eme alapvetően helyes törekvéseket követve azonban igen körültekintően kell eljárunk, mert nem mindegy, hogy az egész szövet ültetjük-e át egyszerre, vagy először csak egy kis kivágott, önmagában életképtelen darabot. Figyelembe kell venni azt is, hogy a magyar gazdaság működésében a vállalatok és az állam viszonya meghatározó jelentőségű mozzanat, szemben a tőkésországokkal, ahol viszont — ebből a szempontból — a költségvetés és a lakosság közti kapcsolatrendszer a lényegesebb. Fontos feladatnak tekintem a szocialista országokkal való összehasonlítást is. Sajnos az ebben a vonatkozásban rendelkezésre álló adatbázis eléggé korlátozott. A későbbi kutatások egyik fontos célja éppen ezek bővítése lehet.

A választott témakör adatainak nemzetközi összehasonlítása nemcsak azok szűkössége miatt igen nehéz feladat, hanem a számítások módszertani eltérései miatt is. Így a tanulmány erre vonatkozó táblázatai csak a fő arányok és tendenciák bemutatására alkalmasak.

A lakosság jövedelme

A háztartások újraelosztás előtti jövedelme több forrásból származhat. Mivel a lakosság zömét a bérből és fizetésből élők alkotják, a végzett munka ellenértékéként kapott jövedelem a háztartások bevételeinek döntő részét teszi ki. A másik két fő forrás a tulajdonnal függ össze. A kisvállalkozásnál ez még párosul a saját munkavégzéssel is, de a tulajdonból származó különböző jövedelmeknél (kamat, járadék, osztalék stb.) már nem.

Az 1. sz. táblázatban a fejlettség különböző szintjén álló 21 tőkésország átlagos adataival hasonlítottuk össze Magyarország megfelelő értékeit. A legjelentősebb eltérés a kisvállalkozásból és a tulajdonból származó jövedelmek arányában tapasztalható. Magyarországon e két jövedelemforrás szerepe makroszinten igen csekély, a lakosság összes jövedelmének mindössze két százalékát adja.

1. sz. táblázat

A háztartások jövedelme a GDP százalékában 1980-ban

Megnevezés	Bruttó munkajövedelem	Kisvállalkozásból származó jövedelem	Tulajdonból származó jövedelem	Összes jövedelem
21 tőkésország átlaga	56,4	13,7	5,8	75,9
Magyarország	49,6		1,0	50,6
Magyarország az átlag százalékában	87,9		5,1	66,7

Az 1. sz., valamint a 3—5. sz. táblázat forrása: [7], [19], [20], [24], [25], [28], [34].

Figyelemre méltó, hogy Magyarországon a bruttó munkajövedelmek GDP-hez viszonyított aránya is alacsonyabb, mint a legtöbb vizsgált tőkésországban. A három jövedelemforrást együttesen nézve hazánkban a lakosság eredeti, elvonásokat és juttatásokat még nem tartalmazó jövedelme 1980-ban a GDP felét tette ki, a mintában szereplő tőkésországokban pedig háromnegyedét.

A lakossági jövedelmek nagyságát és arányait az állami újraelosztás jelentős mértékben megváltoztatja. A 2. sz. táblázat a KSH jövedelemkategóriái szerint összefoglalja a lakosság jövedelmével kapcsolatos fő adatokat.

2. sz. táblázat

**A lakosság jövedelmére és vagyoni viszonyaira vonatkozó
összefoglaló adatok Magyarországon a GDP százalékában**

Megnevezés	1960	1965	1970	1975	1980	1984	1985
1. A lakosság nettó jövedelme	55,2	53,7	49,1	46,3	43,6	43,0	43,9
2. Pénzbeni társadalmi juttatás	4,8	5,8	7,0	9,8	12,1	12,8	13,4
3. Személyes rendelkezésű jövedelem (1+2)	60,0	59,5	55,7	56,1	55,7	55,8	57,3
4. Természetbeni társadalmi juttatás	7,7	8,5	7,1	7,5	8,4	9,0	9,4
5. Összes jövedelem (3+4)	67,7	67,9	63,6	63,6	64,0	64,8	66,7
6. Összes társadalmi juttatás (2+4)	12,5	14,3	14,1	17,3	20,5	21,8	22,8
7. Fogyasztói forgalmi adó	—	—	11,4	10,7	8,3	9,4	9,1
8. Fogyasztói ártámogatás	—	—	8,6	13,8	8,1	6,4	6,5
9. Fogyasztói forgalmi adó és ártámogatás egyenlege	—	—	2,8	—3,1	0,2	3,0	2,6
10. Összes lakossági adó és járulék	3,1	3,0	3,2	3,8	3,9	5,0	—
11. Személyes fogyasztás	66,4	62,9	59,3	59,3	61,2	61,4	63,0
12. Hitelfelvétel	1,9	3,1	3,9	4,5	5,0	6,3	6,5
13. Hitelviisszafizetés	1,1	2,3	2,7	2,9	3,0	3,5	3,7
14. Hitelfelvételi többlet (12—13)	0,8	0,8	1,1	1,6	2,0	2,8	2,8
15. Betétállomány	3,2	9,5	12,6	16,8	20,1	22,4	23,7
16. Lakásfelhalmozás	2,1	2,5	3,0	4,3	3,9	4,2	4,1
17. Pénzfelhalmozás	1,0	1,6	1,8	3,2	2,2	3,4	3,7
18. Összes felhalmozás (16+17)	3,1	4,1	5,8	7,5	6,1	7,6	7,8
19. Személyi tulajdonú lakások bruttó értéke	—	—	—	—	70,6	—	—
20. Tartós készletek bruttó értéke	—	—	—	—	64,7	63,7	—

Forrás: [6], [7], [8], [9], [19], [20], [22], [26], [27], [28], [34].

Adók és elvonások

A lakosságot érintő adók és elvonások jelentik a költségvetéssel való kapcsolat egyik oldalát. Az adókat két fő csoportra bonthatjuk: egyrészt a háztartások közvetlen adóira, másrészt a termékek és a szolgáltatások forgalmához kapcsolódó közvetett adókra.

A *közvetett adók* (hozzáadott érték adók, forgalmi adók) 21 tőkésországban 1980-ban átlagosan a GDP 12,8 százalékát tették ki, a szubvenciók nagysága pedig 2,9 százalék volt. A költségvetés nettó jövedelemelvonása ezen a csatornán keresztül tehát a GDP 9,9 százaléka. Magyarországon a forgalmi adó 1980-ban 19,1 százalék, a szubvenció 10 százalék, az egyenleg pedig 9,1 százalék. A nettó jövedelemelvonás mértéke Magyarországon tehát megfelel a nemzetközi átlagnak, de az *elvonás és a támogatás aránya* s így az ezen keresztül megvalósított *redisztribúció nálunk sokkal kiterjedtebb.*

Kit terhelnek ezek az adók? Samuelson álláspontja ezzel kapcsolatban a következő: „Azt ugyan nem tételezhetjük fel, hogy valakire a Kongresszus valamilyen adót *kivet*, azt nem fizeti meg, de *átháríthatja*. Átháríthatja »előre«, a vásárlóra, olyan mértékben emelve az árakat, amennyi az adó, vagy átháríthatja »hátra«, a szállítóira, a bérből élőkre, a járadékosokra és kamatot élvezőkre, akik ily módon kisebb költséget jelentenek számára, ahhoz képest, mintha nem lenne adó. Ezért a közgazdászok azt vallják: a végső *adóteher-viselést* kell tanulmányoznunk, azt, hogy végül is ki viseli a terheket, azaz az adóknak a fogyasztói árakra, a termelési tényezők árára, az erőforrások elosztására, a teljesítményekre és a termelés, valamint a fogyasztás összetételére gyakorolt hatásainak összességét” ([31] 253. l.).

Ezt kell tennünk a forgalmi adó kérdésénél is. Nem tudhatjuk biztosan, hogy az egyes országokban, az egyes időszakokban milyen arányban oszlik meg ez az adóteher a termelők és a fogyasztók között. Ez elsősorban attól függ, mennyire rugalmas a kereslet a különböző termékek piacán [31]. Ha a kereslet az áremeléstől lényegesen nem csökken, akkor az adó a fogyasztókra hárítható. Mivel a tőkésországokban a forgalmi adó jelentős része ilyen terméket érint (például élvezeti cikkek), ezért ezeket az adókat döntően a fogyasztó fizeti meg. A szocialista gazdaságokra a „*vevők piaca*”, a „*szívás állapota*” jellemző [15], így a termelők az árakon keresztül a termelői forgalmi adót is átháríthatják a vásárlókra.

A lakosság *közvetlen adóit* tekintve alapvető különbség van a tőkésországok és Magyarország között. A 21 tőkésországban a közvetlen adók átlagosan a GDP 10,5 százalékát teszik ki, s az ebbe a csoportba tartozó adók zömét a progresszív személyi jövedelemadók adják. Magyarországon a lakossági közvetlen adók aránya mindössze 1,6 százalék, amelynek mintegy kétharmadát adják az illetékek és egyéb lakossági adók, harmadát pedig a termeléssel kapcsolatos lakossági adók [19].

Szintén a lakosságot érinti, de az előzőektől részben eltérő jellegű elvonás a *társadalombiztosítási hozzájárulás*. A 3. sz. táblázatból kitűnik, hogy ennek nagysága 1980-ban a vizsgált tőkésországokban átlagosan a GDP nyolcadát tette ki. A társadalombiztosítási hozzájárulás nagyobb részét a vállalatok fizették be, és csak kisebb hányadát a munkavállalók. Összességében a lakosság 1980-ban a befizetésnél nagyobb társadalombiztosítási kifizetéshez jutott, a különbséget az állam más forrásból teremtette elő.

Magyarországon mind a társadalombiztosítási befizetés, mind a kifizetés GDP-hez viszonyított értéke 4–5 százalékponttal kisebb volt 1980-ban mint a tőkésországok átlagában. A befizetések nálunk sem fedezték a kiadásokat, így az állam más bevételekből is hozzájárult a költségek fedezéséhez.

Társadalombiztosítási hozzájárulás és kifizetés 1980-ban a GDP százalékában

Megnevezés	társadalombiztosítási		egyenleg
	hozzájárulás	kifizetés	
15 tőkésország átlaga	12,5	14,8	—2,3
Magyarország	8,3	11,6	—3,3
Magyarország az átlag százalékában	66,4	78,4	143,5

A teljes társadalombiztosítási befizetést, akár a dolgozó, akár a vállalat teljesíti azt, *lakossági befizetésnek* tekintem. Ezt a tőkésországokban az indokolja, hogy a befizetések a költségvetéstől elkülönített, a lakosság által ellenőrzött alapokra kerülnek. Így tehát csak technikai különbséget jelent az, hogy a kérdéses összegek a kifizetett béreken keresztül vagy a vállalatok közvetlen átutalásai formájában kerülnek a társadalombiztosítási alapokra.

Magyarországon a társadalombiztosítás csak formálisan különül el a költségvetés többi tételeitől. A vállalati társadalombiztosítási járulék összegét sokkal inkább a vállalati szabályozás céljai, semmint a társadalombiztosítási kiadások nagysága határozza meg.* Ennek ellenére a társadalombiztosítási járulékot Magyarországon ugyancsak *lakossági teherviselésnek* tekintem. Ezt — egyebek mellett — a befizetések és a kifizetések nagyságrendi megfelelése indokolja.

A 4. sz. táblázat összefoglalja a lakosságot érintő adók és elvonások alakulását 1980-ban. A 15 tőkésországban az állam a különböző csatornákon átlagosan a bruttó jövedelem 45 százalékát vonja el, ami a GDP-nek több mint harmada. Magyarországon a lakosság jövedelme lényegesen kisebb részét teszi ki a GDP-nek, mint a tőkésországokban. Ebből következően az elvonások GDP-hez viszonyított aránya is szükségszerűen kisebb. Az elvonásokon belül azonban az adók GDP-hez viszonyított súlya alig marad el a tőkésországok átlagos értékétől.**

A közel hasonló adóarány — 34,8 illetve, 29 százalék — a lakosság jóval alacsonyabb bruttó jövedelméből nagyobb elvonást jelent, mint a tőkésországokban — 41,7, illetve 21,6 százalék —. Ez a különbség méginkább kitűnik, ha az elvonásokat a bruttó jövedelemhez viszonyítjuk. (Lásd a 4. sz. táblázat negyedik és ötödik oszlopát.) Az összes elvonások arányában Magyarország „javára” mutatkozik mintegy 12 százalékos többlet. Emiatt az elvonások utáni jövedelem aránya ugyanennyivel lesz nagyobb a tőkésországokban Magyarországhoz képest.

* Ezzel függ össze, hogy 1985—1986-ban a társadalombiztosítás szufficites volt és 1987-ben is várhatóan az lesz. Ugyancsak ezzel kapcsolatos az az 1987-ben bevezetett rendelkezés is, hogy a vállalatok fizessék a táppénz első három napját. Ti. ez nem a társadalombiztosítási források növelését szolgálja, hanem azt akarja elérni, hogy mintegy 2 milliárd forinttal csökkenjen a vállalatok jövedelme.

** Magyarországon az adóknak sajátos módon több mint 90 százaléka közvetett adó.

A lakosságot érintő elvonások 1980-ban

Megnevezés	bruttó jöve- delem	összes elvonás	elvonások utáni jöve- delem	összes elvonás	elvonások utáni jöve- deleme
	a GDP százalékában			a bruttó jövedelem százalékában	
15 tőkésország átlaga	76,5	34,8	41,7	45,5	54,5
Magyarország	50,6	29,0	21,6	57,3	42,7
Magyarország az átlag százalékában	66,1	83,3	51,8	125,9	78,3

A társadalmi jövedelmek és a szubvenciók hatása a lakosság jövedelmére
a GDP százalékában 1980-ban

Megnevezés	1. elvonások utáni jöve- delem	2. társada- lombizto- sítási ki- fizetés és szub- venció	3. 1+2	4. termé- szetbeni társadal- mi juttatás	5. 3+4
15 tőkésország átlaga	41,7	17,7	59,4	..	..
Magyarország	21,6	21,6	43,2	8,4	51,6
Magyarország az átlag százalékában	51,8	124,1	72,6	—	—

Juttatások, szubvenciók

Az előző fejezetben láthattuk, hogy az állam — a tőkésországokban és Magyarországon egyaránt — a lakosság eredeti jövedelmének számottevő hányadát elvonja. Az így központosított eszközök jelentős része azonban különböző csatornákon keresztül visszaáramlik a lakossághoz.

A közvetlen és a közvetett állami juttatások és támogatások szerepe igen jelentős Magyarországon. A táblázat második és negyedik oszlopának összege 30, azaz a juttatások és támogatások a GDP-nek mintegy harminc, a lakosság bruttó jövedelmének csaknem hatvan százalékát teszik ki. Vessük össze ezt az eredményt a 4. sz. táblázat második és negyedik oszlopa megfelelő adataival. Az elvonások és a juttatások tehát nagyjából kiegyenlítik egymást. Így végeredményben a lakosság a folyamat befejezésével a GDP-nek ugyanakkora részéhez jut hozzá, mint a kiinduláskor, de közben jelentős újraelosztás megy végbe.

Magyarországon a lakosságot terhelő elvonásokon belül a forgalmi adó és társadalombiztosítási járulék a meghatározó súlyú, míg a közvetlen adók súlya igen kicsi. Úgy tűnhet, hogy a lakosság „alig ad valamit”, csak kap az államtól, mert a pénzbeli és társadalmi juttatások a bruttó jövedelemhez viszonyítva 30–40 százalékkal megnövelik az összes jövedelmét. Ez a látszat alapot adhat arra, hogy a juttatásokat „állami ajándékként” állítsák be. Valójában azonban mivel az összes elvonás és az összes juttatás kiegyenlíti egymást, a lakosságtól való elvonások alkotják a társadalmi juttatások forrását.

A társadalmi juttatások megoszlásáról elsősorban Magyarországra vonatkozóan állnak rendelkezésre adatok, így a hazai tendenciákat csak egy-két ponton tudjuk a nemzetközi tapasztalatokkal összevetni.

Az összes társadalmi juttatás, valamint annak a GDP-ből való részesedése egyaránt jelentősen növekedett 1960 és 1985 között. 1960-ban a GDP 12,5, 1985-ben pedig már 22,8 százalékát fordították ilyen célokra. *A növekedés döntő részét a pénzbeli társadalmi juttatások, azon belül is a nyugdíjak emelkedése tette ki.* Ha a társadalmi juttatások növekedését a nyugdíjak nélkül vesszük számba, akkor a súlyuk az 1960 és 1985 közötti negyedszázadban csak 10 százalékról 13,9 százalékra nőtt. A változás mindössze a GDP 3,9 százaléka arányát tekintve csak ennyivel fordítunk többet ezekre a rendkívül fontos célokra.

Természetesen nem a nyugdíjakra költött rész tekinthető soknak. Tudvalevő például, hogy 1985-ben a nyugdíjasok hatvan százalékának a nyugdíja kevesebb volt mint a foglalkoztatottak átlagkeresetének a fele [39]. Valószínűbb, hogy a többi társadalmi juttatásra — beleértve a természetbeni formákat is — fordítunk keveset. Miközben egyre inkább a minőségi tényezőktől, így a többi között a jól képzett és egészséges munkaerőtől függ további előrehaladásunk, eközben az oktatásra és az egészségügyre a GDP-hez viszonyítva csak 0,6—0,6 százalékponttal költünk többet, mint negyedszázaddal korábban.

A tények azt mutatják, hogy *a társadalmi juttatások Magyarországon döntően a korhoz kapcsolódnak és nem a szociális helyzethez.* A két kedvezményezett korosztályt az idősek (a nyugdíjasok) és a gyermekek képezik. 1985-ben a nyugdíjak a GDP 8,9, az összes társadalmi juttatások 39 százalékát adták. A gyermekhez kapcsolódó juttatások (a családi pótlék, a GYES, a GYED, az oktatás, az óvoda és bölcsőde stb.) a GDP-nek 7, a társadalmi juttatásoknak pedig 30,7 százalékát tették ki. Együttesen tehát az összes társadalmi juttatás 70 százalékát kapják, de ugyanez a két korosztály a felhasználója az összes juttatás több mint 17 százalékát adó egészségügyi ellátás és táppénz nagy részének is. A célzott szociális jellegű juttatás nem éri el a társadalmi juttatások 4 százalékát.

A jövedelem-újraelosztás mint az egyenlőtlenségek mérséklésének eszköze

Láttuk, hogy mind a tőkés gazdaságokban, mind Magyarországon az elvonások és juttatások összességükben kiegyenlítik egymást. Az állami beavatkozás így nem változtatja meg számottevően a lakoságnak jutó összes jövedelem nagyságát, a folyamat célját és lényegét *a jövedelem újraelosztása adja.* Minél nagyobb mértékű az állami elvonás, annál jelentősebb redistribúcióra nyílnak lehetőségek.

Korábban említettük azt is, hogy az elvonások egyik fontos összetevőjét a közvetett adók adják. Mivel az alacsonyabb életszínvonalon élők jövedelmük nagyobb részét fogyasztják, ezért az általános forgalmi adók relatíve jobban érinthetik őket, mint a tehetősebb rétegeket. A luxuscikkekre kivetett adók viszont nyilván a gazdagabb rétegeket terhelik jobban. Összességében azt mondhatjuk, hogy a tőkésországokban *a forgalmi adó (hozzáadott érték adó) valószínűleg nem hat jelentősen a jövedelemelosztásra.* Ezt támasztják alá a 6. sz. táblázat adatai is.

Magyarországra nézve nem áll rendelkezésre hasonló vizsgálat, de a forgalmi adó valószínűleg itt sem befolyásolja érzékelhetően a jövedelemelosztást. Témánk szempontjából ez a kérdéskör azért is nagyon lényeges, mert Magyarországon a lakosságtól való jövedelemelvonásban — ellentétben a tőkésországokkal — a közvetett adók a meghatározóak. Ezen a képen feltehetően a szubvenciók bekapcsolása sem változtat lényegesen. Ezt a kérdést meg kellene vizsgálni a tények alapján.

**A fogyasztói forgalmi adó a fogyasztásra fordított jövedelem százalékában,
a négy fős háztartásokban**

Népességtized	Finnország (1976)	Norvégia (1975)	Egyesült Királyság (1977)
1.	12,6	19,0	9,4
2.	14,6	19,7	12,3
3.	13,0	19,6	11,6
4.	14,5	19,5	12,5
5.	14,4	19,3	11,4
6.	13,4	19,2	11,4
7.	13,7	19,1	12,0
8.	13,9	19,0	10,5
9.	14,4	18,9	12,3
10.	14,4	18,7	10,1
Átlag	13,9	—	11,4

Forrás: [13].

Különösen fontos lenne ez a hozzáadott érték adó bevezetésének az előkészületeinél, hatásainak a felmérésénél.

Egyetértek mindazokkal, akik a fogyasztói ártámogatást nagyon rossz hatásfokú szociálpolitikai eszköznek tekintik. *A szociálpolitikai célokat egy hasonló nagyságrendű közvetlen juttatás sokkal hatékonyabban szolgálná, nem is beszélve a nagymértékű és differenciált forgalmi adó, illetve szubvenció arányokat torzító hatásáról.*

A közvetlen elvonások és juttatások hatását a társadalom jövedelemelosztására a lakosság jövedelmek szerint felosztott csoportjainál lehet nyomon követni. A nemzetközi kitekintés és összehasonlítás előtt röviden szólni kell Magyarország sajátos jövedelmi viszonyairól.

A magyarországi jövedelmi viszonyok néhány sajátossága

A felmérések tanulságai szerint Magyarországon *a jövedelmi különbségek döntő tényezője az eltartott gyermekek száma.* Az alsó jövedelmi népességtizedbe tartozó aktív kereső családok tagjainak több mint fele gyerek, a felső tizedben arányuk már csak hét százalék. Ha nemcsak a gyermekeket, hanem az összes eltartottat nézzük, akkor az összes népesség alsó jövedelmi tizedében arányuk 54,2 százalék a felső tized 9,1 százalékával szemben [4]. 1982-ben az aktív keresővel rendelkező háztartások teljes jövedelmi szóródásának 39 százalékát az eltartott gyermekek számában mutatóközlő különbségek magyarázzák [4].

Vessük össze ezt az adatot a keresetek alapján való differenciálódás hatásával. 1982-ben az aktív keresővel rendelkező háztartások teljes jövedelmi szóródásának *nem egészen 18 százaléka származik a kereseti különbségekből.* Ez kevesebb mint a fele az eltartott gyermekek számából eredő hatásnak [4]. A keresetek ilyen csekély hatása a jövedelmi különbségekre különösen azért elgondolkodtató, mert mint látjuk, Magyarországon a lakosság eredeti jövedelmének 98 százalékát éppen a bruttó munkajövedelmek adják.

A személyes rendelkezési jövedelmek szóródásának csökkentését szolgálják az elvonások oldaláról a közvetlen adók. A tőkésországokban ezek főképpen prog-

resszív jövedelemadók. Magyarországon a lakosságot érintő közvetlen adók aránya jelentéktelen, szemben a tőkésországoknál megfigyelhető nagy súlyukkal. Így nálunk a személyes rendelkezésű jövedelem lényegében az eredeti jövedelem és a pénzbeli társadalmi juttatások összege.

A társadalmi juttatások nemzetközi összehasonlítása

Magyarországon 1982-ben a *pénzbeli társadalmi juttatások* a legalsó tized személyes rendelkezésű jövedelmének 44,5 százalékát, a legfelső tizednél pedig 13,3 százalékát adják. Ez azt mutatja, hogy Magyarországon is az alacsonyabb jövedelmi színvonalon magasabb ezeknek a súlya. Angliában és az Egyesült Államokban az 1970-es évek elején a legalsó tizedben a pénzbeli társadalmi juttatások lényegesen meghaladták a személyes rendelkezésű jövedelmet, mivel itt még adót is kellett belőlük fizetni. A legfelső tizedben súlyuk viszont csak 3,5—5 százalék [32].

Magyarországon a pénzbeli társadalmi juttatások nagyobbik része nyugdíj, lényegesen kisebb hányada kapcsolódik a gyermekneveléshez. A tények azt mutatják, hogy a nyugdíjkifizetések nincsenek lényeges hatással a jövedelmi egyenlőtlenségek mérséklődésére. A nyugdíjakon belül ugyanolyan szóródás figyelhető meg, mint a munkából szerzett jövedelmeknél, a nyugdíjas háztartások jövedelemmegoszlása megfelel az aktív háztartásokénak [4]. Más a helyzet a gyerekekhez kapcsolódó pénzbeli jövedelmekkel. Ide sorolható a családi pótlék, a GYES, a GYED, a gyermekápolásra kifizetett táppénz. Ezek ugyan függetlenek az igénybevevő jövedelmi helyzetétől, mivel a legjobb körülmények között élőknek ugyanúgy járnak, mint a legrosszabb feltételekkel rendelkezőknek, de mégis relatíve az alacsony jövedelműek helyzetét javítják. Mivel a jövedelmi különbségek döntő részét a családokban élő gyermekek száma eredményezi, ezért a *gyermekekhez kapcsolódó juttatások* jelenleg a jövedelmi különbségek mérséklésének legfontosabb eszközét jelentik, de *mértékük miatt csak viszonylag csekély kiegyenlítést eredményeznek*.

A személyes rendelkezésű jövedelemhez hozzáadva a természetbeli juttatásokat, megkapjuk a lakosság összes, végső jövedelmét. *A természetbeni társadalmi juttatás* Magyarországon 1982-ben a legalsó tizedben az összes, végső jövedelem 27 százalékát, a legfelső tizedben 8 százalékát adja. Angliában és az Egyesült Államokban az 1970-es évek elején a legalsó tized végső jövedelmének több mint felét adták a természetbeni társadalmi juttatások a legfelső tizedben pedig 27—28 százalékát [32]. Az adatokat összevetve azt látjuk, hogy az említett tőkésországokban mind a legalsó, mind a legfelső népességtizedben nagyobb a természetbeni társadalmi juttatások súlya mint Magyarországon.

A végső jövedelmeket tekintve az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban a legfelső és a legalsó népességtized között már csak öt-hatszoros különbség található [32]. Azt látjuk tehát, hogy a tőkés gazdaságokban többlépcsős, igen jelentős újraelosztás megy végbe, ami az eredeti jövedelmeknél megmutatkozó szélsőséges egyenlőtlenségeket számottevően mérsékli.

Ahogy a 8. sz. táblázatból is látható, az összes természetbeni jövedelem igénybevétele tekintve Magyarországon nincs jelentős különbség a különböző jövedelmi kategóriába tartozók között. Ám az egyes részterületeken már annál nagyobb eltérés tapasztalható.

A nemzetközi összehasonlítások azt mutatják, hogy a társadalmi juttatások közül a *pénzbeli formák, a transferek koncentrálnak valóban az alacsony jövedelmű rétegekre*. A természetbeni formákból általában a közepes és magasabb jövedelmű rétegek használnak fel többet, bár ez az összes jövedelmüknek csekélyebb részét jelenti, mint az alacsony jövedelműeknél az abszolút értékben kisebb

**A lakosságot érintő közvetlen állami elvonások és juttatások
a végső jövedelem százalékában***

Ország	év	elvonás utáni jövedelem	pénzbeli társ. juttatás	természet- beni társ. juttatások	végső jövedelem
Írország	1973	71,3	12,2	16,5	100,0
Egyesült Királyság	1971	50,4	10,0	39,6	100,0
	1981	61,6	18,4	20,0	100,0
Svédország**	1970	39,2	13,9	46,9	100,0
Kanada	1970	55,6	10,7	33,7	100,0
Egyesült Államok	1970	44,6	13,0	42,6	100,0
Magyarország	1975	72,8	15,4	11,8	100,0
	1980	68,1	18,8	13,1	100,0
	1984	66,3	19,8	13,9	100,0

* A forgalmi adó és szubvenció nélkül.

** Az egyedülállókot nem számítva.

Forrás: [20], [32], [34].

szint. Az NSZK-ban például a legnagyobb különbség a kulcsfontosságú oktatás területén mutatkozik. A legfelső jövedelmi kategóriában abszolút értékben nézve tízszer annyi oktatási juttatást vesznek igénybe, mint az ezer márkánál kisebb egy főre jutó jövedelemmel rendelkező háztartások. De a 2500 márka feletti jövedelemmel rendelkezők, a közlekedési juttatásokat kivéve, minden kategóriában többet fogyasztanak a természetbeni társadalmi juttatásokból [33].

Hasonló tendenciák Magyarországon is megfigyelhetők a természetbeni társadalmi juttatások felhasználásában. Utalhatunk itt többek között az állami bérlakásokkal kapcsolatos részletesebb vizsgálatokra. „A szubvencionált bérlakások nem elsősorban a hátrányos helyzetűek segítségét biztosítják, jó minőségű bérlakással az alacsony jövedelmű, alacsony képzettségű csoportokban aránylag csak kevesen rendelkeznek. Az állami szubvenció így nem a hátrányos helyzet kiküszöbölését szolgálja, hatása ellentétes, növeli a társadalmi egyenlőtlenségeket” ([5] 39. 1.).

A 8. sz. táblázatból látható, hogy Magyarországon az első jövedelmi tizedbe tartozók mindössze 11 százalékkal több természetbeni juttatást vesznek igénybe, mint a legfelső tized családjai. Ez a különbség is döntően az oktatás igénybevételéből fakad; a legelső népességtized zömét a sokgyermekes családok alkotják, akik az oktatás fő fogyasztói. Az a tény, hogy Magyarországon az alsó tizedbe tartozók összességében több mint kétszer annyi oktatási juttatást vesznek igénybe, mint a legfelső tized családjai, nem jelenti az esélykülönbségek, egyenlőtlenségek ellenőrzését. Ha az egy tanulóra jutó oktatási juttatást hasonlítjuk össze, akkor a legelső tizedben ez 76 százalékkal magasabb, mint a legelső tizedben [4].

Az oktatás nélkül számított természetbeni társadalmi juttatások összevetése megmutatja, hogy a legfelső tizedbe tartozó családok családok 25 százalékkal használnak fel *többet*, mint a legelső tizedben.

Összességében azt mondhatjuk, hogy bár a természetbeni juttatások bizonyos hozzáfűzött illúziók ellenére, Magyarországon is *számottevő részben a jobb jövedelmi helyzetben lévőknek szolgálnak, de végső hatásukban valamelyest így is csökkentik a jövedelmi különbségeket és így jelentős társadalmi szerepük van.*

A természetbeni társadalmi juttatások egy főre jutó nagysága Magyarországon a legalsó és a legfelső népességtizedben, az átlag százalékában 1982-ben

Népességtized	Egészségügy	Oktatás	Szociális ellátás	Kultúra üdülés	Egyéb	Összes
1. tized	116,1	111,7	142,3	54,7	49,6	102,1
10. tized	99,8	53,3	55,7	142,6	201,2	91,7

Forrás: [4]

A jövedelem-újraelosztás filozófiája és funkciója

Az elvonások és juttatások tapasztalatait összegezve, arra következtetésre juthatunk, hogy a redistribúció filozófiája és funkciója nagy különbséget mutat a tőkésországok és Magyarország összehasonlításában.

A tőkésországokban az eredeti jövedelmek igen nagy szóródását a progresszív jövedelemadó, a transzferek és a természetbeni társadalmi juttatások, több lépésben, igen jelentősen mérséklék. A végső jövedelmekben ezek eredményeként már sokkal kisebb szóródás figyelhető meg. Ez a jövedelem-újraelosztási rendszer viszonylag hatékonyan, bár természetesen nem konfliktusmentesen igyekszik összehangolni a teljesítmények megfelelő ösztönzését (ezt szolgálja az eredeti jövedelmek differenciálása) a jövedelemelosztás szélsőségeinek a csökkentésével (a végső jövedelem bizonyos nivellálásával). Samuelson szerint az „adóztatást úgy kell megszervezni, hogy mindazt megvalósítsa, amit a társadalom a piac által determinált jövedelmek méltányos és egyenlő újraelosztásának tekint”. ([31] 237—238. l.).

A sok hasonló eszköz és részlem ellenére úgy tűnik, hogy a lakosságot érintő jövedelem-újraelosztás Magyarországon a tőkésországokétól lényegesen *eltérő rendszert* alkot, az alapvető kiindulópont más mint a tőkés gazdaságban. A kapitalizmus lényege, „hogy önkényes és igazságtalan benne a vagyon és jövedelem elosztása” ([14] 396. l.), a szocializmusban viszont, kimondva vagy kimondatlanul, nem az egyenlőtlenség, hanem az *egyenlőség a kiindulópont*.

Az adózás egyik általános alapelve, hogy a „lényegében egyenlő embereket egyenlő mértékben kell adóztatni” ([31] 238. l.) és hozzátehetjük, hogy egyenlő mértékben részesüljenek a juttatásokból. Az egyenlőség tételezésének megfelelően Magyarországon mind a nagymértékű elvonások, mind a jelentős juttatások zöme nagyjából egyformán érinti a különböző rétegeket. Erre utal a közvetett elvonások és támogatások nagy súlya, a direkt adók csekély szerepe, valamint az, hogy a pénzbeli juttatások vagy a fizetéssel arányosak (nyugdíj, táppénz, gyed stb.) vagy mindenki számára egyenlők (családi pótlék stb.). A természetbeni társadalmi juttatásoknál is az egyenlőség a fő elv. Így lehetséges, hogy Magyarországon a lakossági jövedelmeket érintő jövedelem-újraelosztás jelenlegi rendszere az *egyenlőség szellemében valóságos egyenlőtlenségeket konzervál. A rendszer a jelentős redistribúció ellenére sem tudja számottevően csökkenteni a ténylegesen meglévő különbségeket*. Ez persze nem lenne baj, csak fölösleges, ha a redistribúció előtti különbségek megfelelnek a gazdasági racionalitás és a társadalmi igazságosság sokszor nem könnyen összeegyeztethető követelményeinek. Erről viszont szó sincs: kereseti arányaink szerkezeti torzulásai közismertek. A családi jövedelmek differenciái egyébként is inkább a kereső-eltartott aránytól függenek. Ha ehhez még hozzávesszük a láthatatlan jövedelmekből való részesedés anomáliáit, akkor racionális vagy igazságos szerkezetű eredeti jövedelmekről mint kiinduló alapról nehezen beszélhetünk.

A láthatatlan jövedelmek

Az elmúlt időszakban a társadalmi közhangulat a jövedelmi különbségek fokozódását érzékeli, a statisztikai adatok azonban ezzel ellentétes képet sugallnak. 1967-ben a lakosság felső tizedének a személyes rendelkezésű jövedelme 4,6-szerese volt az alsó tizedének, 1982-ben már csak 3,8-szerese, a csökkenés csaknem 20 százalékos.

Ennek ellenére az egyenlőtlenségek fokozódásának az érzete is valós jelenségekben táplálkozik. Míg korábban csak a reálbérek és a reáljövedelmek gyorsabb vagy lassúbb növekedésében voltak eltérések, addig az évtized elejétől jellemzőbb, hogy egyes rétegek esetében növekedés, másoknál csökkenés tapasztalható. A mai körülmények között láthatóbbak a jövedelmi különbségek, és gyakrabban csapódnak le *vagyonkülönbségek* formájában is. Megnőtt a főmunkaidőn kívüli keresetek súlya is. A kisvállalkozásokból származó jövedelem 1985-ben a lakosság összes jövedelmének mintegy 2,8 százalékát tette ki [9], a láthatatlan jövedelmek becsült nagysága pedig 5–9 százalékát [2]. Főleg ez utóbbi tényező az, ami lényegesen módosíthatja a kimutatott jövedelemelosztást.

Az 1985-ben megszerzett *láthatatlan jövedelmek* nagyságát 30–60 milliárd Ft körüli összegre becsülik [2]. A KSH számításokat végzett a láthatatlan jövedelmek hatásának becslésére. A becsült összeg mintegy 40,5 milliárd forint igen egyenlőtlen elosztásban. Ebből arra következtettek, hogy „az egy főre jutó családi jövedelmek egyenlőtlensége mintegy 15–20 százalékkal magasabb annál, mint amit a felvétel adatai mutatnak” ([4] 21. l.).

A természetbeni társadalmi juttatások csak kb. 10 százalékkal mérséklék a jövedelmkülönbségeket, így a láthatatlan jövedelmek differenciáló hatását nem szabad lebecsülni. A láthatatlan jövedelmek egyébként a tőkés gazdaságokban is széles körben jelen vannak. Figyelembe vételük a magyar lakossági jövedelemelosztás képét ma még alapvetően nem módosítja, de úgy tűnik, szerepük egyre jelentősebb.

Gondolatok a személyi jövedelemadó bevezetésével kapcsolatban

A valós társadalmi egyenlőtlenségek leküzdésére a magyarországi „egyenlőségre szabott” jövedelem-újraelosztási rendszer tehát csak kismértékben képes. Az egyenlőtlenségek tudomásul vétele hívja életre azokat az elképzeléseket, amelyek az adórendszer reformjába beágyazva, vagy attól függetlenül a lakosságot érintő elvonások átalakítását sürgetik. Az adózás alapelvét ugyanis másképpen is meg lehet fogalmazni: „Ha az egyenlőket egyformán adóztatják meg, akkor ebből az következik, hogy *a nem egyenlőket különbözőképpen kell megadóztatni*” ([31] 238. l.).

A tőkés gazdaságokban a jövedelem-újraelosztási rendszerbe szervesen beépül a *progresszív* személyi jövedelemadó intézménye. Az egyenlőtlenségek érzékelése Magyarországon is felvetette bevezetésének igényét, sőt az előmunkálatok már be is indultak. Jelen tanulmány igyekezett rávilágítani arra, hogy a tőkésországok és Magyarország lakosságával kapcsolatos költségvetési intézmények és folyamatok más-más rendszert alkotnak. Egy elem kiemelése az egyik rendszerből és behelyezése a másikba, félő, kevés eredménnyel járna. A személyi jövedelemadó áttemelése önmagában csak egy olyan fogaskerék kicserélését jelenti, amely képtelen a régi mechanizmus átalakítására, így maga fog igazodni a korábbi adózási rendszerhez. *Csak az adórendszer egészének átgondolt és átfogó, más területekkel összehangolt átalakításától, továbbfejlesztésétől várható érdemi változás.*

A személyi jövedelemadó bevezetése — hozzáadottérték-adóval vagy anélkül — jól példázza a nyolcvanas évek „reform-folyamatát”. Egy átfogó, összehangolt,

egységes és egyidejű alapvető reform helyett egy-egy kiragadott elem időben széttagolt, a régi „új mechanizmushoz” igazított bevezetésével kísérletezik. Az átfogó reform lebontása időben és hatókörben szétváló lépésekre, mint az elmúlt évek is bizonyították, nem jelentenek lényegi változást. A „reformlebontás” kis lépései nem helyettesíthetik az átfogó reformot.

Mivel is indokolják az előkészítésen dolgozók a személyi jövedelemadó szükségességét. „Hazai bevezetését kezdetben elsősorban társadalompolitikai indokok támasztották alá (a jövedelmek differenciálódásával a közteherviselés aránytalanságai, a láthatatlan jövedelmek terjedése és kezelhetetlensége stb.). Éppen ezért a személyes jövedelmek egységes adóztatásával kívánjuk megalapozni azt a társadalompolitikai alapelvünket, hogy a jövedelmek a teljesítmények arányában differenciálódjanak, a közteherviselés legyen arányban a jövedelmekkel és végül (a nem állampolgári jogú) szociális-társadalmi juttatások alapja a rászorultság legyen” ([18] 1. 1.).

Vizsgáljuk meg közelebbről ezeket a célokat! Először is szembe kell nézni azazal a ténnyel, hogy a láthatatlan jövedelmek láthatóvá és adóztathatóvá tétele nem várható attól, hogy a „láthatatlan jövedelmekről pedig minden évben rendszeresen adóbevallást kell készíteni” ([18] 6. 1.). Ezt nálunk sokkal fejlettebb adó kultúrával és adóztatási apparátussal rendelkező országok sem tudják elérni. Valószínűnek tűnik, hogy a kilátásba helyezett progresszív adó gátolja ezeknek a jövedelmeknek a felszínre hozását.

Ennek tisztán látása azért is fontos, mert így az új adó is csak azokat a jövedelmeket érintheti, amelyeket már eddig is adóztattunk, viszont elérheti ezek összevont adóztatását. Így jelentősen megerősíthet az állam adóbevétele, hiszen a mellékes jövedelmek az alapjövedelmen felüli progresszív sávban kerülnek adóztatásra. Ennek hatására feltehetően részben visszaszorulnak az ilyen tevékenységek, de inkább várható a megemelkedett adóterhek továbbhárítása, ami kétségtelenül inflációs hatású. Bizonyos területeken pedig valószínűleg visszavonulnak ezek a tevékenységek a láthatatlan jövedelmek szférájába.

Veszélyes lenne abban az illúzióban ringatni magunkat, hogy a személyi jövedelemadó elérheti az első helyen említett célt, hogy „a jövedelmek a teljesítmények arányában differenciálódjanak” ([18] 1. 1.). Éppen megfordítva. A személyi jövedelemadónak az adózási rendszerben az a valódi funkciója, hogy tompítsa a teljesítmények arányában kialakuló jövedelem differenciákat, éppen akkor van rá szükség, ha a piac által determinált jövedelmek újraelosztása kívánatos.

Ebből következően az egész adórendszer átfogó reformja megköveteli a vállalati bér- és keresetszabályozás mai ellentmondásainak a megszüntetését is. Ha ez nagyságrendekkel nagyobb differenciákat teremtené a jövedelmekben, akkor ebben a rendszerben helye lenne a személyi jövedelemadónak. Erről azonban jelenleg szó sincs. „A mai keresetszabályozási rendszer tehát nem tartható fenn (sőt az egész bértarifa, bérezési rendszer is felülvizsgálatra szorul), s könnyen elképzelhető, hogy a tervezett adóreform teljes körű belépését követő néhány év után a keresetszabályozás mai rendszere megszüntethető” ([18] 6. 1.). Ebből az idézetből is kiderül, hogy a „tervezett adóreform teljes körű belépése” nem érinti a vállalati keresetszabályozás mai rendszerét, így hatóköre felettébb korlátozott. Ha a mostani lépések érintetlenül hagyják a mai szabályozás alapvető eszközeit, akkor az új formákat, köztük a személyi jövedelemadót kell hozzájuk igazítani. Felmerül a kérdés, hogy így hogyan lehet azokat néhány év múlva megszüntetni?

Mai viszonyok között a keresetek viszonylag kevésbé differenciáltak, és még ennél is sokkal kisebb a hatásuk a családok jövedelmi viszonyaira. A személyi jövedelemadó a terv szerint a főmunkaidőből származó nettó keresetösszegében nem változtatná meg, a progresszivitás miatt viszont csökkentené az ezen kívüli nettó kereseteket. Ez önmagában véve a kereseti különbségeknek családi jövede-

lemre gyakorolt amúgy is igen csekély hatását tovább gyengítheti. Ezért *a személyi jövedelemadó kiragadott elemként való bevezetése azzal a veszéllyel jár, hogy tovább csökkenti a kereseti különbségek ösztönző hatását.*

Kérdés tehát, hogy — bevezetésének körülményei és feltételrendszere miatt — a személyi jövedelemadó vajon betölti-e lényegéből adódó funkcióit. Hatására feltehetően *növekedni fog a lakosságtól való nettó költségvetési elvonás.* Emellett *a főmunkaidőn kívüli tevékenységek terheit növeli,* amit ez a szféra azonban részben *továbbháríthat,* részben pedig *visszavonulhat a láthatatlan jövedelmeket nyújtó tevékenységekbe.* A láthatatlan jövedelmeket nem tudja megragadni az adózás, a progresszió pedig erősíti ennek a szférának a bázisát. A kereseti arányok változatlansága folytán a progresszió tovább növeli a főmunkaidőben meglévő bérfe-szültségeket is, mert méginkább csökkenti a nagyobb felkészültséget igénylő, alkotó jellegű munka relatív elismertségét.

A személyi jövedelemadó bevezetését a gazdaságirányítás számára indokolhatja az a tény, hogy a gazdaságirányítás a kiáramló jövedelmeket az elmúlt években nem tudta szándékának megfelelően szabályozni. Ezért a vállalati bér- és keresetszabályozás mellett szükségesnek érezheti egy másik eszköz beépítését is. Túlzottnak tartott jövedelmekiáramlás esetén a progresszív személyi jövedelemadó a többlet jelentős részét képes elvonni. Az amúgy is jelentős áremelkedést nem kell ilyen esetben tovább növelni, hiszen működik a „hideg progresszió”, a magasabb jövedelmek automatikusan magasabb adó kategóriába kerülnek. Ezért a gazdaság irányítói számára *a személyi jövedelemadó nem a vállalati keresetszabályozás alternatívája* a jelen helyzetben (ahogy erről korábban szó volt), hanem *annak éppen szerkesztője,* és így valójában beilleszkedik a mostani adórendszerbe. Féltő, hogy ha a személyi jövedelemadót a jelenlegi körülmények között bevezetik, akkor csak eggyel több olyan gazdaságirányítási eszközünk lesz, amit gazdasági mechanizmusunk más célra használ, mint ami a valóságos funkciója.

A személyi jövedelemadó bevezetésével csökkenhetnek a vállalati elvonások, mérséklődhet a vállalatok és az állam közötti feszültség. Nő viszont a jelentősége a lakosság és az állam közötti adóviszonynak, ami a társadalmi közérzet rosszabbodásához vezethet. Mivel a fő eredmény nem a jövedelmi egyenlőtlenségek mérséklése, hanem a „főlős” vásárlóerő hatékonyabb elvonása lesz, *ez a lakosság széles rétegeinek (adó- és) reformellenességéhez vezethet.*

A személyi jövedelemadó bevezetésére vonatkozó elképzelés elemzése azt hiszem alátámasztja azt, hogy a „reformlebontás” egyes különálló lépései helyett a lakossági adórendszer egészét kell végiggondolni, elemezni, s a vállalati adórendszerrel való kapcsolatát is figyelembe véve kell kialakítani a jövőre vonatkozó elképzeléseket. *Átfogó, egyidejű és összehangolt vállalati és lakossági adóreformra van szükség.* A kialakítandó rendszernek egyaránt kell biztosítania a keresetek teljesítmények szerinti igen jelentős differenciálását és a családok túlzott jövedelmi különbségeinek a nivellálását. A két cél egyidejű elérése nem képzelhető el konfliktusok nélkül, de nem szükségszerű, hogy gyengítsék egymás hatását. Sőt, megfelelő eszközrendszer kialakítása esetén, éppen ellenkezőleg: erősíthetik egymást.

Hivatkozások

- [1] Beruházási évkönyv 1980., 1981.
- [2] Békési László: A lakossági adórendszer és az adóigazgatás korszerűsítése. Pénzügyi Szemle, 1986. 8—9. sz.
- [3] A családi jövedelmek színvonala és szóródása 1972-ben. 1975.
- [4] A családi jövedelmek színvonala és szóródása 1982-ben. Budapest, 1985.

- [5] *Dániel Zsuzsa*: Mégegyszer az igazságos lakáelosztásról az adatok tükrében. Gazdaság, 1984. 4. sz.
- [6] Felhalmozott eszközök 1976—1982. 1984.
- [7] Főbb népgazdasági folyamatok 1981—1983. 1984.
- [8] Főbb népgazdasági folyamatok 1981—1984. 1985.
- [9] Főbb népgazdasági folyamatok 1981—1984. 1985.
- [10] General Government Accounts Statistics 1970—1981. Eurostat, Luxembourg, 1983.
- [11] *Ginneken, W.—Park, J.* (eds.): Generating Internationally Comparable Income Distribution Estimates. International Labour Office, Geneva, 1984.
- [12] Government Finance Statistics Yearbook 1983. International Monetary Fund, Washington D.C., 1984.
- [13] The Impact of Consumption Taxes at Different Income Levels. OECD, Párizs, 1981.
- [14] *Keynes, J. M.*: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965.
- [15] *Kornai János*: Erőltetett vagy harmonikus növekedés. Akadémiai Kiadó, 1972.
- [16] *Krejci, J.*: National Income and Outlay in Czechoslovakia, Poland and Yugoslavia. The Macmillan Press, London, 1982.
- [17] *Kupa Mihály*: Jövedelemelosztás — költségvetés — gazdasági folyamatok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980.
- [18] *Kupa Mihály*: Készül a törvény. Figyelő, 1986. szeptember 4.
- [19] A lakosság jövedelme és fogyasztása 1960—1983. 1984.
- [20] A lakosság jövedelme és fogyasztása 1970—1984. 1985.
- [21] Magyar Közlöny. 1981. július 10.
- [22] Magyar statisztikai zsebkönyv 1985. 1986.
- [23] *Morrison, C.*: Income distribution in East European and Western Countries. Journal of Comparative Economics, 1984. június
- [24] National Accounts Statistics 1963—1980. Vol. II. OECD, Párizs, 1982.
- [25] National Accounts Statistics 1964—1981. Vol. II. OECD, Párizs, 1983.
- [26] A népgazdaság fejlődésének főbb mutatói 1984. 1986.
- [27] Népgazdasági mérlegek 1960—1970. 1971.
- [28] Népgazdasági mérlegek 1975—1982. 1984.
- [29] Népszabadság. 1986. június 27.
- [30] OECD Economic Outlook. 1983. december
- [31] *Samuelson, P. A.*: Közgazdaságtan. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976.
- [32] *Saunders, P.*: Evidence on Income Redistribution by Governments. OECD, Párizs, 1984.
- [33] *Saunders, P.—Klau, F.*: The Role of the Public Sector. Causes and Consequences of the Growth of Government. OECD Economic Studies 1985. 4. sz.
- [34] Statisztikai évkönyv különböző évfolyamai, 1971—1985. KSH.